

Twórcza kontynuacja?

Creative Continuation?

Streszczenie

Zmiany wizualne w sferze twórczości architektonicznej, spowodowane przez ewolucję technologii materiałowych i konstrukcyjnych, uwidaczniają się przede wszystkim w kształtowaniu współczesnej bryły oraz nowych formach elewacji i detalu. Transformacje łączą się z nowym wyrazem estetycznym – wnikaniem do świata architektury żywego świata roślinności, słonecznymi kolektorami, żaluzjami, przeszkleniami zimowych ogrodów, galerii oraz zielonymi dachami. Powstają ekologiczne i plastyczne koncepcje budynków, wspomaganymi nowymi technologiami, elektrycznym wyposażeniem, sztuczną inteligencją. Te nowe technologie dają olbrzymie możliwości w kreowaniu nowej rzeczywistości.

Niezależnie jednak od postępu w dziedzinie wszelkich wspierających rozwój rozwiązań z kręgu architektury, niezwykle istotna pozostaje ciągle strona wizualna, sfera kompozycji i estetyki obiektów architektonicznych. Pojęcie estetyki jest bardzo trudne do zdefiniowania, ponieważ dotyczy indywidualnego odczucia człowieka. Jawi się tu szereg zależności między formą estetyczną a wartością etyczną, również rozumianą jako przenikanie się dobra ze złem. W dążeniu do estetyki niezbędne jest sprawne wykonawstwo, umiejętności, sztuka, umiejętność warsztatowej pracy i władania materiałem. „Wartości artystyczne są wyraźnie służebne, o określonej odmianie służebności wobec wartości estetycznych są nie tyle jakościami co sprawnościami do jakościowego ukazania się w dziele określonych wartości...”¹. Postrzegając każdego człowieka jako twórcę można przyjąć, że jego estetyzm przejawiać się może w dążeniu do samokształcenia, w formowaniu jednostek swobodnych, harmonijnych, często nawet zdezalementowanych lecz zdolnych do życia we wspólnocie².

Abstract

Visual changes in the sphere of architectural creation, caused by the evolution of material and constructional technologies, are mostly visible in the formation of a contemporary volume as well as new forms of elevation and detail. The transformations are related to new esthetical expression – the living world of vegetation which enters the world of architecture, solar collectors, blinds, winter garden glassing, galleries and green roofs. There are ecological and plastic concepts of buildings supported with new technologies, electric equipment and artificial intelligence. These new technologies give huge possibilities in the creation of new reality.

However, regardless of progress in the domain of all the architectural solutions supporting development, the visual side as well as the sphere of the composition and estheticism of architectural objects remains highly important. The notion of estheticism is very hard to define because it concerns man's individual experiences. One can see a series of dependences between an esthetical form and an ethical value, also understood as the intermingling good and evil. Effective performance, skills, artistry, the ability to work properly and to control the material are necessary while pursuing estheticism. “Artistic values are clearly subsidiary in a defined variety of such an attitude; against esthetical values, they are not just qualities but abilities to indicate defined values in a work qualitatively...”¹. Perceiving every man as a creator, we can assume that his estheticism may manifest itself in the desire for self-education, in the formation of free and harmonious units, frequently quite alienated yet able to live in a community².

Słowa kluczowe: architektura współczesna, estetyka, regionalizm, tożsamość, styl zakopiański
Keywords: contemporary architecture, estheticism, regionalism, identity, Zakopane style

Podhale jest jednym z kilku regionów na terenie Polski, na obszarze którego, na przestrzeni historii wytworzył się specyficzny, unikalny styl architektoniczny, ujawniający się przede wszystkim w budownictwie i sztuce ludowej. Zjawisko to szczególnie wyraźnie zarysowuje się na obszarach o wysokich walorach przyrodniczych i bogatych zasobach kulturowych. Podobieństwo czynników oddziałujących na charakter oblicza kulturowego zdecydowały o wykształceniu się cech właściwych dla poszczególnych regionów, stanowiąc o ich dorobku i tożsamości. Pośród naturalnych cech krajobrazu, elementem w sposób szczególnie wyrazistym skupiającym znamiona kulturowe jest budownictwo drewniane. Właściwości materiału, logika funkcji i konstrukcji budowli drewnianych decydowały w znacznym stopniu o formach i przemianach w zależności od potrzeb czasu i miejsca. Nie ulega wątpliwości, iż na charakter drewnianego budownictwa Podhala nie bez wpływu pozostawał jakże trudno uchwytny *genius loci*, narzucający im swoiste piękno i wpływający na

The Polish Tatra Highland is one of several regions in Poland which have developed their own unique architectural styles over the span of centuries. It is most perceivable in construction and folk art. This phenomenon is particularly explicit in areas with high natural values and rich cultural resources. Similarity between factors influencing the character of a cultural image determined the development of features characteristic of individual regions with their achievements and identities. From among the natural qualities of the landscape, an element which clearly focuses its cultural stamps is wooden construction. The profile of a given material as well as the logic of the function and construction of wooden constructions mainly determined forms and transformations depending on the needs of time and place.

Undoubtedly, the character of wooden construction in the Polish Tatra Highland remained under the influence of the

wykształcenie się cech wspólnych, łączących poszczególne obiekty w odrębną grupę [1].

Na tę oryginalność budownictwa podhalańskiego pierwszy zwrócił uwagę Stanisław Witkiewicz. Efektem czego było zaprojektowanie, a następnie wybudowanie pierwszego domu w stylu zakopiańskim, „Koliby”, przystosowanego do nowej funkcji tradycyjnych domów górskich w związku z licznie przybywającymi w te strony kuracjuszami oraz turystami odkrywającymi uroki gór [2]. Od tego momentu na obszarze Podhala zaczęły powstawać liczne obiekty naśladujące nowy sposób budowania, czego konsekwencje odczuwane są do dnia dzisiejszego. Objawia się to w licznie powstających budynkach mieszkalnych a zwłaszcza mieszkalno-pensjonatowych, przystosowanych dla celów rozwijającej się turystyki i rekreacji [3, 4].

Ogromny wpływ na zmianę sposobu budowania w latach następnych aż do dnia dzisiejszego miała i ma zmiana świadomości inwestorów co do potrzeb i wymagań turystów, którzy coraz liczniej zaczęli odwiedzać ten region, a którzy obecnie na tym obszarze nie szukają jedynie warunków klimatycznych, jak to miało miejsce na początku wieku, ale również doznań estetycznych czy specyficznego klimatu jaki niesie ze sobą tutejsza kultura, a co się z tym wiąże także specyficzne budownictwo tego regionu, którego charakterystyczną cechą jest budowa z drewna. Te wymagania, a także coraz większa konkurencja na rynku hotelarskim, przyczyniły się do tego. Iż oprócz budownictwa murowanego coraz więcej powstaje budynków mieszkalnych czy pensjonatowych wykonanych z drewna. Różnią się coraz bardziej od wzorców z początku wieku wymyślonych przez Stanisława Witkiewicza, niemniej jednak charakteryzują się malowniczością i „bajkowością”, co jest odpowiedzią na wymagania licznie przyjeżdżających w te strony turystów.(5) Jest to specyficzny typ architektury, który w pewnym sensie kontynuuje styl budowania na tym obszarze, czerpiąc inspirację zarówno z historii jak i tradycji tego regionu, wplatając nowatorski wątki, bardziej lub mniej udane rozwiązania³ [6].

Współczesny wizerunek miasta charakteryzują dwie tendencje w architekturze i urbanistyce, ujawniają się one między tym co „wczoraj” a tym co „dziś”. Wydaje się, że miasto doskonale i umiejętnie kształtuje swą kulturę – kulturę miejsca, nie wykluczając tych skrajnych na pozór wartości. Nowoczesność wprowadza nowy obraz tego co niedawno było tylko wyobrażeniem jutra, przeszłość natomiast wyzwala uczucie nostalgii, tęsknoty za tym co było czymś wspaniałym. Regionalizm współczesnych miast zbliża nas do wartości, które już kiedyś doceniono tak bardzo, że obecne „dziś” decyduje o tożsamości i kulturze miejsca.

Zakopane to miasto, w którym rozważania Umberto Eco są wciąż żywe. Przejście między współczesną estetyką a architekturą z przeszłości można porównać do przejścia od estetyki nowości do estetyki powtórzenia w sztuce. Ten sposób rozumienia teraźniejszości staje się zaproszeniem do twórczej realizacji powtórzeń w architekturze, urbanistyce i kulturze masowej, często przywoływane obrazy z przeszłości sprawiają, że łatwiej zrozumieć to, co jest teraźniejszością [7].

Dziś dużym wyzwaniem staje się integracja architektury przeszłości, z tą która odpowiada naszym czasom. W Nowej Kar-

elusive *genius loci* imposing its unique beauty and having an impact on the development of common features combining individual objects into a separate group [1].

Stanislaw Witkiewicz was the first artist to attract people's attention to this originality of highland construction which resulted in the design and construction of the prototype of the Zakopane style – “Koliba” – adjusted to the new function of traditional highland houses in relation to the rising number of health resort visitors and tourists who discovered the charm of the Tatra Mountains [2]. Since then, numerous objects imitating the new manner of building have sprung up whose consequences are still sensible. It manifests itself in the number of implemented residential buildings, especially pensions, adjusted to the purposes of developing tourism and recreation [3, 4].

The investors' awareness with respect to the needs and requirements of tourists who visit the region more and more frequently has had a huge impact on a change in the art of construction. They do not just look for the climatic conditions as it used to be – they also search for some esthetical sensations or the characteristic atmosphere of local culture and, consequently, regional construction whose characteristic feature is the material: wood. Because of these requirements as well as increasing competition on the hotel market, there are more and more wooden residential buildings or pensions. Although they clearly differ from the *belle époque* patterns elaborated by Stanislaw Witkiewicz, they are characterized by a picturesque and “fairytales” image which responds to the tourists' requirements.(5) It is a unique type of architecture which – in a sense – continues the building style applied in this area finding inspirations in the history and tradition of the region adding some innovative motifs as well as more or less successful solutions³ [6].

The contemporary image of the city is characterized by two tendencies in architecture and urbanism which remain between “yesterday” and “today”. It seems that the city perfectly and skillfully shapes its culture – the culture of a place without excluding these seemingly opposite values. The present introduces a new image of what used to be just an idea of tomorrow, whereas the past arouses nostalgia, a longing for what used to be grand. The regionalism of contemporary cities brings us closer to the values which were once so appreciated that “today” determines the identity and culture of a place now.

Zakopane is a town where Umberto Eco's ruminations are still valid. The transition between contemporary esthetics and the architecture of the past could be compared to the transition from the esthetics of novelty to the esthetics of repetition in arts. Such a manner of understanding the present becomes an invitation to the creative realization of repetitions in architecture, urbanism and mass culture – frequently recalled images from the past make it easier to understand what the present means [7].

These days, a great challenge is the integration of the architecture of the past with the architecture of the present. In the New Athens Charter “Vision of the 21st century cities”, the European Council of Urbanists draws our attention

il. 1. Tradycyjny budynek mieszkalny w Zakopanem, ul. Nowotarskiej / Traditional residential building in Nowotarska St., Zakopane

il. 2. Budynek mieszkalny w stylu „Witkiewiczowskim” w Zakopanem, ul. Nowotarskiej / Residential building in "Witkiewicz's style" in Nowotarska St., Zakopane

il. 3. Współczesny budynek mieszkalny nawiązujący do stylu „Witkiewiczowskiego” w Zakopanem / Contemporary residential building referring to "Witkiewicz's style" in Zakopane

il. 4. Współczesny budynek pensjonatowy nawiązujący do stylu „Witkiewiczowskiego” w Zakopanem / Contemporary pension referring to "Witkiewicz's style" in Zakopane

il. 5. Współczesny budynek mieszkalny w Zakopanem, poszukiwanie nowej formy / Contemporary residential building in Zakopane, search for new form

il. 6. Współczesny budynek hotelowy w Zakopanem, połączenie nowoczesności z tradycją / Contemporary hotel in Zakopane, combination of modernity with tradition

il. 7. Współczesny budynek handlowy w Zakopanem, połączenie nowoczesności z tradycją / Contemporary trade building in Zakopane, combination of modernity with tradition

il. 8. Współczesny budynek mieszkalny w Zakopanem, współczesna forma / Contemporary residential building in Zakopane, contemporary form

cie Ateńskiej „Wizja miasta XXI wieku” Europejska Rada Urbanistów zwraca uwagę na znaczenie historii i kultury miejsca we współczesnym życiu miast. Wizja miasta przyszłości opiera się na stworzeniu możliwości zachowania bogactwa i zróżnicowania kulturowego wynikającego z długiej historii europejskich ośrodków miejskich łączących teraźniejszość i przyszłość z przeszłością⁴. Wspieranie architektury z przeszłości stwarza możliwość kształtowania współczesnych wartości decydujących o charakterze i sposobie funkcjonowania miasta. Integracja wartości historycznych z obecnymi kształtuje tożsamość miejsca i jego indywidualny charakter, a co za tym idzie także jego kulturę. Przyjmując, że współczesna wizja miasta powinna opierać się na integracji przeszłości z teraźniejszością należy uznać, że eksponowanie i wspieranie architektury historycznej nie powinno stanowić przeszkodę dla tworzenia architektury nowoczesnej, Zatrzymanie przeszłości w obiektach architektonicznych to także eksponowanie tradycji. Zakopane – miasto, w którym kultywowana jest tradycja jest także miejscem, gdzie powstaje wiele nowoczesnych obiektów. Łączenie architektury zabytkowej z architekturą współczesną to także jeden ze sposobów rozumienia rzeczywistości, oddalenia się od konieczności dokonywania wyboru między tym co stare, a tym co nowe [8].

Miasto odczytywane jest przez mieszkańców jako środowisko zamieszkania, w którym szczególnie cenione są walory estetyczne i funkcjonalne, ale także i te, które związane są z wartościami niemierzalnymi. To między innymi kultura i tradycja miejsca. Wartości te są wciąż żywe w europejskich miastach różnej wielkości. Kształtują one tożsamość miejsca i chęć identyfikacji z nim. Szacunek do przeszłości i jej obecność także w życiu współczesnym może być wzmacniana przez szereg działań architektonicznych. Między innymi przez łączenie architektury tradycyjnej z nowoczesną Historia decyduje o indywidualnym charakterze ośrodka miejskiego. „Miasta europejskie wyróżniają się długą historią swego rozwoju, w której znajdują odbicie cechy struktur politycznych, społecznych i ekonomicznych poszczególnych krajów. To właśnie historia i różnorodność czyni miasta Europy odmiennymi od miast innych części świata”. Odmienność ta świadczy o ich atrakcyjności, tym samym umożliwia dalszy rozwój miast. Wspieranie kultury i tradycji to także ważny postulat rozwoju zrównoważonego. Przekonanie, że przyszłość kształtują nasze dzisiejsze działania nie neguje wartości czasów odległych, które uczą nas historii i kultury wnosząc nowe spojrzenie na przyszłość. Współczesne miasto ma wiele cech, które cenimy i pielęgnujemy i chcemy przekazać przyszłym pokoleniom.

Architektura z przeszłości choć niekiedy z różnych powodów wyeliminowana, jest ciągle żywa, trwa w kulturze, sposobie myślenia danej społeczności Architektura z przeszłości jest na tyle silna, że często nowe obiekty do niej nawiązują wzmacniając styl i charakter danego regionu, il. 7. „Na uboczu Wielkiej Architektury tworzonej przez Wybitnych Architektów w myśl Rewolucyjnych Idei pozostawało zawsze (i pozostaje nadal) to, co nazwać możemy budownictwem tradycyjnym. Stanowi ono nie tyle przeciwieństwo Wielkiej Architektury, co zjawisko znajdujące się „obok” rozwijające się własnym rytmem i żyjące własnym życiem”⁵. Architektura współczesna nawiązując do tego co było,

to the significance of the history and culture of a place in contemporary urban life. A vision of the city of the future is based on the creation of the possibilities of preserving cultural richness and diversity which result from the long history of European urban centres combining the present and the future with the past⁴. Supporting the architecture of the past gives the possibility of shaping contemporary values which determine the character and manner of the functioning of a city. The integration of historical values and the present ones shapes the identity of a place, its individual character and – as a consequence – its culture. Assuming that a contemporary vision of the city ought to be based upon the integration of the past with the present, we must state that exposing and supporting historical architecture should not make an obstacle to the creation of modern design. Zakopane – a town which cultivates its tradition – is a place where numerous modern objects rise, too. Combining historical architecture with contemporary design is also one of the manners of understanding reality, moving away from the necessity to make a choice between the old and the new [8].

The dwellers interpret their city as a housing environment where the esthetical and functional values as well as the immeasurable ones, including the culture and tradition of a place, are most appreciated. These values still matter in variously sized European cities and towns. They shape the identity of a place and the willingness to identify with it. Respect for the past and its image in contemporary life may be intensified through a series of architectural actions, for instance combining traditional and modern architecture. History determines the individual character of an urban centre. “European cities are distinguished by the long history of their growth which reflects the features of the political, social and economic structures of individual countries. This history and diversity make the cities of Europe different from those located in other parts of the world.” This dissimilarity proves their attractiveness and facilitates their further development. Support for culture and tradition is another significant postulate of sustainable development. The conviction that the future is shaped by today’s activities does not negate the value of some distant times which teach us history and culture bringing a new outlook on the future. The contemporary city has a multitude of features we appreciate, cherish and want to pass to the future generations.

The architecture of the past – even though sometimes eliminated for various reasons – is still alive and present in culture and the mode of thinking in a given community. The architecture of the past is so strong that new objects often refer to it enhancing the style and character of a given region (il. 7). “What we can call traditional construction has always remained off Grand Architecture created by Great Architects in accordance with the Revolutionary Ideas. In fact, it does not make the opposite of Grand Architecture but a phenomenon remaining ‘nearby’, developing in its own rhythm and living its own life”⁵. Referring to what used to be and what is written in the history and culture of a place, contemporary architecture becomes

i co wpisało się historię i kulturę miejsca staje się znakiem rozpoznawalnym obiektu zapewniającym ciągłość tradycji, co w czasach obecnych przejawia się jako promocja idei *slow design*. Prowadzi ona do architektury wernakularnej, czyli tej, którą można nazwać rodzinną, ojczystą. Jako przykład może posłużyć po części architektura Zakopanego, a właściwie architektura w stylu zakopiańskim opierająca się na witkiewiczowskiej dekoracji, która czerpie wzorce z góralskiej chałupy, folkloru tego miejsca. Miasto o charakterze historycznym stwarza wiele możliwości dla obecnych dążeń architektonicznych. Botta, zapytany o to, czy nie ma ochoty zaprojektować nowego miasta od podstaw, mówi: „(...) nie kusi mnie praca *ex novo*. Lubię wznosić coś nowego wewnątrz przestrzeni, która już trwa. I choć w istocie projektujemy w terenie fizycznym, tzn. geograficznym, to przecież kryje on w sobie pamięć, znak czasu. Sądzę, że praca w obszarze historycznym jest najważniejszym celem architekta, jego domeną”⁶.

Zaprezentowane obiekty łączą elementy architektury nowoczesnej z motywami nawiązującymi do historii, kultury i tradycji miejsca. Jest dowodem na to, że tradycja może być wciąż żywa, nawet w nowoczesnych obiektach architektonicznych. Z punktu widzenia architekta zajmującego się współczesną architekturą, dostrzec można brak w tym rejonie poza nielicznymi przykładami działań zmierzających do próby wypracowania nowoczesnych form architektonicznych, które z jednej strony uszanowałyby specyficzny klimat tego regionu, a z drugiej wprowadziły formy współczesne, nowoczesne technologie, które na równi z architekturą regionalną charakteryzowałyby budownictwo tego regionu. Przedstawione przykłady pokazują, że architektura może trwać bez względu na rodowód historyczny, charakter czy funkcję z przeszłości, granica między tym co było a tym co jest coraz bardziej się zaciera. Niektóre z obiektów ze względu na swoją wartość historyczną są bardziej doceniane właśnie dziś a nie w czasach kiedy były wybudowane.

PRZYPISY:

- ¹ R. Ingarden, *Studia z estetyki*, t. III, Warszawa 1970, s. 290 – 292.
- ² M. Rzepińska, *Eseje o pięknie, problemy estetyki i teorii sztuki*, pod redakcją Krystyny Wilkoszewskiej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1988, s. 87.
- ³ Z. Kęsek, *Środowisko Mieszkaniowe, Architektura Interaktywna*, Housing Environment 7/2009 Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego Politechnika Krakowska 2009, s. 76.
- ⁴ Europejska Rada Urbanistów, *Wizja miast XXI wieku*, Lizbona 2003, s. 3.
- ⁵ B. Ciarkowski, *Neo-Folklor, wernakularyzm i architektura wernakularna*, Green2, Kraków 2009, s. 78
- ⁶ M. Botta, *Dialog z naturą*, [w:] *Architektura @Biznes*, nr 11, 1998, s. 22.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] *Środowisko Mieszkaniowe, Architektura Interaktywna*, Housing Environment 7/2009 Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego Politechnika Krakowska, Kraków 2009.
- [2] Ingarden R., *Studia z estetyki*, t. III, Warszawa 1970.
- [3] Rzepińska M., *Eseje o pięknie, problemy estetyki i teorii sztuki*, K. Wilkoszewska (red.), Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1988.
- [4] Kęsek Z., *Środowisko Mieszkaniowe, Architektura Interaktywna*, Housing Environment 7/2009, Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego Politechnika Krakowska, Kraków 2009.
- [5] Europejska Rada Urbanistów, *Wizja miast XXI wieku*, Lizbona 2003.
- [6] Kęsek Z., *Architektura sakralna Zakopanego i Skalnego Podhala*, Praca doktorska Kraków 2004

a landmark guaranteeing the continuity of tradition which nowadays manifests itself as the promotion of the idea of *slow design*. It leads to vernacular architecture which can be called familiar or domestic. It may be partially exemplified by the architecture of Zakopane or, more precisely, Zakopane's architectural style based on S. Witkiewicz's decoration borrowing models from the highland cabin – the folklore of this place.

A city of historical character creates many possibilities for current architectural projects. M. Botta – asked if he did not feel like designing a brand new city – said, “(...) I'm not tempted by *ex novo* work. I enjoy raising something new inside a space that is already here. Although we actually design in a physical/geographical area, it hides its memory, a sign of the times. I think that working in a historical area is an architect's most important objective – his/her domain.”

The presented objects combine some elements of modern architecture with motifs referring to the history, culture and tradition of a place which proves that tradition can be still relevant, even in modern architectural structures. An architect who deals with contemporary design every day can notice the lack of modern architectural forms – besides few attempts – which would respect the climate of this region on one hand and introduce some contemporary forms and modern technologies on the other hand. They would characterize construction applied in this area on a par with regional architecture. The foregoing examples show that architecture can persist regardless of its historical descent, its character or earlier functions – the border between what used to be and what is now is less and less clear. Some of the objects are more appreciated these days than at the time of construction on account of their historical value.

ENDNOTES:

- ¹ R. Ingarden, *Studia z estetyki*, vol. III, Warsaw 1970, p. 290–292.
- ² M. Rzepińska, *Eseje o pięknie. Problemy estetyki i teorii sztuki*, edited by Krystyna Wilkoszewska, PWN, Warsaw–Krakow 1988, p. 87.
- ³ Z. Kęsek, *Środowisko Mieszkaniowe. Architektura Interaktywna*, Housing Environment 7/2009, Chair Of Housing Environment, Cracow University of Technology 2009, p. 76.
- ⁴ European Council of Urbanists, *Vision of the 21st century cities*, Lisbon 2003, p. 3.
- ⁵ B. Ciarkowski, *Neo-Folklor, wernakularyzm i architektura wernakularna*, Green2, Krakow 2009, p. 78.
- ⁶ M. Botta, *Dialog z naturą*, [w:] *Architektura @Biznes*, nr 11, 1998, s. 22.

BIBLIOGRAPHY:

- [1] *Środowisko Mieszkaniowe. Architektura Interaktywna*, Housing Environment 7/2009, Chair Of Housing Environment, Cracow University of Technology 2009.
- [2] Ingarden R., *Studia z estetyki*, vol. III, Warsaw 1970.
- [3] Rzepińska M., *Eseje o pięknie. Problemy estetyki i teorii sztuki*, edited by Krystyna Wilkoszewska, PWN, Warsaw–Krakow 1988.
- [4] Kęsek Z., *Środowisko Mieszkaniowe. Architektura Interaktywna*, Housing Environment 7/2009, Chair Of Housing Environment, Cracow University of Technology 2009.
- [5] European Council of Urbanists, *Vision of the 21st century cities*, Lisbon 2003.
- [6] Kęsek Z., *Architektura sakralna Zakopanego i Skalnego Podhala*, doctoral dissertation, Krakow 2004.